

Mental Intelligence, an instrument for explanation of Ecological citizenship (Case study: Tabriz Citizens)

MohammadBagher Alizadeh Aghdam¹

Hossein Banifatemeh²

Mohammad Abbaszadeh³

Saeed Soltani Bahram⁴

Abstract

Background and aim: With the development in technology and greater exploitation of nature and weakness in the implementation of ecological programs and projects, responsibility of human more interested in the world. Responsibility is the bond of Ecological citizenship and moral intelligence.

Method: In this study, the relationship between ecological citizenship and mental intelligence is investigated using the survey method. The survey instrument was a questionnaire that utilizes foreign research using exploratory factor analysis of its components have been identified and localization. The Population study is, citizens over 15 years in Tabriz are 670 of them using multi-stage cluster sample and sampling method were selected.

Findings: The results show that ecological citizenship status of Tabriz citizens is in good condition and located in among options 4 and 5 in 6-item Likert. Also, among the 11 dimension of citizenship ecological, all aspects of medium to high average, but membership in environmental communities has been lowest. Also, the test results show, There is positive and significant correlation between mental intelligence and its components and ecological citizenship. Regression analysis results also show that from four dimensions of mental intelligence, both the "responsibility" and "compassion" could explain 25.4% of the variance related to their ecological citizenship.

1. Associate Professor of Social Science Department, Tabriz University, Tabriz, Iran.

2. Professor of Social Science Department, Tabriz University, Tabriz, Iran.

3. Associate Professor of Social Science Department, Tabriz University, Tabriz, Iran.

4. PhD. candidate of Sociology, Tabriz University, Tabriz, Iran. (Corresponding Author)

Email: s.soltani@tabrizu.ac.ir

Original Article Received: 2 November 2014 Accepted: 19 May 2015

Conclusion: So, moral intelligence is as a factor that can have an effective role in predicting ecological citizenship behaviors.

Keywords

Ecological Citizenship, Moral Intelligence, Responsibility, Citizens, Tabriz

Please cite this article as: Alizadeh Aghdam MB, Banifatemeh H, Abbaszadeh M, Soltani Bahram S. Mental Intelligence, an instrument for explanation of Ecological citizenship (Case study: Tabriz Citizens). Iran J Bioethics 2016; 6(19): 125-153.

هوش اخلاقی ابزاری برای تبیین شهروندی بوم‌شناختی

(مطالعه موردی شهروندان کلانشهر تبریز)

محمدباقر علیزاده اقدم^۱

حسین بنی فاطمه^۲

محمد عباس‌زاده^۳

سعید سلطانی بهرامی^۴

چکیده

زمینه و هدف: با گسترش صنعت و تکنولوژی و بهره برداری هر چه بیشتر از طبیعت و ضعف در اجرای برنامه‌ها و طرح‌های اکولوژیکی، وظیفه‌مندی و مسؤولیت‌پذیری انسان بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است. مسؤولیت‌پذیری، عامل پیونددهنده دو مفهوم شهروندی بوم‌شناختی و هوش اخلاقی است.

روش: در این پژوهش ارتباط شهروندی بوم‌شناختی و هوش اخلاقی با استفاده از روش پیمایشی مورد بررسی قرار گرفته است. ابزار تحقیق پرسشنامه بوده که با بهره‌گیری از پژوهش‌های خارجی طراحی و با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی مؤلفه‌های آن مشخص و بومی‌سازی شده است. جامعه آماری تحقیق، شهروندان بالای ۱۵ سال شهر تبریز در سال ۹۴ هستند که ۶۷۰ نفر از آنان با استفاده از فرمول کوکران و به شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب شده‌اند.

۱. دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

۲. استاد گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

۳. دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

۴. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. (نویسنده

Email: s.soltani@tabrizu.ac.ir

مسئول)

نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۸/۱۱ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۴/۹/۲۹

یافته‌ها: یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که وضعیت شهروندی بوم‌شناختی از وضعیت خوبی در بین شهروندان تبریزی برخوردار است. همچنین در میان ابعاد یازده‌گانه شهروندی بوم‌شناختی، همه ابعاد از میانگین متوسط به بالایی برخوردار هستند، اما بعد عضویت در انجمن‌های زیستی دارای کم‌ترین میانگین بوده است. همچنین نتایج آزمون همبستگی پیرسون نشان می‌دهد که بین هوش اخلاقی و مؤلفه‌های آن با شهروندی بوم‌شناختی ارتباط مثبت و معنی‌داری وجود دارد. نتایج آزمون رگرسیون نشان می‌دهد که از میان ابعاد چهارگانه هوش اخلاقی، دو بعد «مسئولیت‌پذیری» و «دلسوزی» توانسته‌اند ۲۵/۴ درصد واریانس مربوط به شهروندی بوم‌شناختی را تبیین کنند.

بحث و نتیجه‌گیری: بنابراین هوش اخلاقی به عنوان عاملی است که می‌تواند در پیش‌بینی رفتارهای شهروندی بوم‌شناختی نقش مؤثری داشته باشد.

واژگان کلیدی

شهروندی بوم‌شناختی، هوش اخلاقی، مسئولیت‌پذیری، شهروندان، تبریز

مقدمه

با گسترش صنعت و تکنولوژی و بهره‌برداری هر چه بیشتر از طبیعت و انتشار گازهای گلخانه‌ای، تخریب جنگل‌ها و منابع، ضعف نهادهای اجرایی در اجرای برنامه‌ها و طرح‌های اکولوژیکی حمایت از محیط زیست و در نهایت ابعاد تخریبی تمدن بر محیط زیست، کم‌کم اندیشه‌های نگران‌کننده‌ای پدیدار شد که دغدغه اصلی آن‌ها حفاظت از محیط زیست بود. برخی از جامعه‌شناسان معتقدند که جهان صنعتی ظاهراً همان اندازه که وقت، تلاش و هزینه برای تولید واقعی محصولات صنعتی صرف می‌کند، باید به همان اندازه برای اجتناب از مخاطرات زیست‌محیطی نیز تلاش کند (۱-۲). از نظر بارو، بسیاری از رفتارهای مخرب زیست‌محیطی در نتیجه رفتارهای محیطی انسان است (۳).

در حوزه مطالعات محیط زیست، از رویکردهای مختلفی در ارتباط با بررسی موضوعات زیست‌محیطی بحث می‌شود، ولی آنچه در این پژوهش مورد توجه است تفسیر بوم‌شناختی است. نکته مهم در تفسیر بوم‌شناختی این است که مسؤولیت و وظیفه جوامع انسانی در ارتباط با محیط زیست اهمیت بیشتری پیدا می‌کند (۴). مسؤولیت و وظیفه مراقبت از محیط زیست به معنای تعهدات و مسؤولیت‌های شهروندان است. چنین دیدگاهی به بازاندیشی در شیوه‌های نگرستن به روابط انسان با طبیعت می‌انجامد، به ویژه مسائل بوم‌شناختی که چشم‌اندازهای چالش‌انگیزی را در برابر جامعه‌شناسان می‌گشاید. تفکر بوم‌شناختی در پی آن است که چگونه در جوامع مختلف، رابطه میان روستا و شهر، جامعه و طبیعت، انسان‌ها با حیوانات شکل گرفته‌اند (۵).

لایت (Andrew Light)، شهروندی بوم‌شناختی (Ecological Citizenship) را مسؤولیت‌پذیری انسان در ارتباط با طبیعت قلمداد می‌کند و معتقد است که شهروندی بوم‌شناختی بر مسؤولیت‌پذیری داوطلبانه و متعهدانه شهروندان بنا شده است (۶). شهروندی بوم‌شناختی جهانی اغلب به عنوان مسؤولیت در قبال طبیعت قلمداد می‌شود که گاهی به عنوان «نظارت زیست‌محیطی» (Environmental Stewardship) از آن یاد می‌شود. استیوارد (Steward) پیشنهاد می‌کند که شهروندان باید با متخصصان در ارزیابی خطرات زیست‌محیطی که بر زندگی آن‌ها تأثیر می‌گذارد و در راه‌های مقابله با آن، مشارکت نمایند. سیاست جنبش محیط زیست اساساً شامل نفوذ بر دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی برای قانونگذاری در مورد

استانداردهای زیست‌محیطی، مبارزات و تبلیغات رسانه‌ای برای تأثیرگذاری بر انتخاب‌های مصرف‌کنندگان و تصمیم‌های مربوط به سرمایه‌گذاری‌های مشترک، ارائه آموزش‌ها و اطلاعات زیست‌محیطی و... می‌شود، اما تغییر انتخاب مصرف‌کنندگان از دیدگاه محیط زیست‌گرایان می‌بایست منجر به تغییر در نگرش شهروندان گردد نه این‌که در رفتار شهروندان مؤثر باشد.

با توجه به مطالب مطرح‌شده، این پژوهش به دنبال این است که شهروندی بوم‌شناختی را در سنت نظری جامعه‌شناختی مورد بررسی قرار دهد. در پژوهش‌های پیشین، شهروندی مبتنی بر حقوق و تکالیف افراد تلقی می‌گردید و شهروندان ضمن این‌که تکالیفی در ارتباط با محیط اطرف خود داشتند، از حقوق متناسب با آن تکالیف نیز به‌رمند می‌شدند که در پژوهش‌های سابق، از این امر، به شهروندی زیست‌محیطی (Environmental Citizenship) یاد شده است. آنچه شهروندی بوم‌شناختی به دنبال بررسی آن است این است که انسان‌ها در ارتباط با محیط پیرامون خود دارای وظیفه و تعهد هستند و این متعهدبودن انسان‌ها، هیچ حقی برای آن‌ها به همراه نخواهد داشت و این مبتنی بر شهروندی جهانی است که وظیفه و مسؤولیت‌پذیری انسان‌ها را فارغ از مرزهای جغرافیایی برجسته می‌کند. بنابراین با توجه به ویژگی‌های شهروندی بوم‌شناختی، عوامل متعددی می‌توانند در ارتباط با شهروندی بوم‌شناختی دارای نقش تأثیرگذاری باشند. بنا بر ماهیت وظیفه‌مداری و تعهدمداری شهروندی بوم‌شناختی، هوش اخلاقی (Moral Intelligence) به عنوان یکی از عوامل مؤثر بر شهروندی بوم‌شناختی و کنش‌های بوم‌شناسانه شهروندان مورد توجه است (۷).

واقعیت این است که موضوعات و مسائل زیست‌محیطی، ریشه در دیدگاه‌های فلسفی، مذهبی و اخلاقی شهروندان دارد، در حالی که از این مباحث کم‌تر سخنی به میان می‌آید. آنچه مسلم است این است که بدون پرداختن صحیح به این مباحث، هر چه از تباه‌شدن محیط زیست و ضرورت حفظ آن گفته شود، بی‌نتیجه خواهد بود (۸). از طرف دیگر، اهمیت درک و شناخت اخلاق تا حدی است که اغلب دانشمندان و بسیاری از متخصصان محیط زیست، حفاظت از محیط زیست را یک موضوع اخلاقی می‌دانند (۹).

همچنین ضرورت اخلاق زیست‌محیطی، تأثیری است که جهان‌بینی و راهنمایی‌های اخلاقی بر رفتارهای فردی و جمعی دارند. باورهای زیست‌محیطی یا جهان‌بینی، به عنوان نظامی از گرایش‌ها و باورها درباره رابطه بین انسان و محیط زیست تعیین‌کننده رفتارهای حفاظتی یا

چارچوب‌های مرجعی هستند که هنگام تعامل با محیط زیست از آن‌ها استفاده می‌شود. بنابراین می‌توان گفت که میزان برخورداری از هوش اخلاقی، اولین عاملی است که با شکل‌دهی چگونگی ارزش‌گذاری اجزای مختلف زیست بوم، رفتار ما را با آن تعیین می‌کند (۱۰).

لنیک و کیل (Lennick & Kiel)، هوش اخلاقی را «ظرفیت روانی جهت تعیین این‌که اصول جهان‌شمول انسانی چگونه باید در ارزش‌ها، اهداف و عملکردهای ما به کار گرفته شوند» تعریف می‌کنند. هوش اخلاقی دارای مؤلفه‌های متعددی است یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های آن، مسؤلیت‌پذیری می‌باشد. مسؤلیت‌پذیری عاملی است که می‌تواند هوش اخلاقی را با شهروندی بوم‌شناختی پیوند دهد. از آنجایی که شهروندی بوم‌شناختی مبتنی بر اصول جهان‌شمول است و صرفاً در حوزه ارزش‌ها قابل طرح است، لذا هوش اخلاقی به عنوان یکی از عوامل مرتبط با شهروندی بوم‌شناختی در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است.

امروزه تجربه مشکلات زیست‌محیطی تنها به کشورهای توسعه‌یافته محدود نمی‌شود، بلکه بسیاری از کشورهای جهان (از جمله ایران) را نیز دربر می‌گیرد (۱۱-۱۲). کلان‌شهر تبریز، نیز به عنوان بزرگ‌ترین شهر غرب و شمال غرب ایران محسوب می‌شود. شهر تبریز به لحاظ دارا بودن مرکزیت سیاسی، اداری و تمرکز فعالیت‌های صنعتی و اقتصادی به عنوان قطب صنعتی قابل توجه بوده و به صورت مستمر بر گستره فضایی شهر افزوده می‌شود، لذا با توجه به موارد یادشده، از حیث عوامل تأثیرگذار بر محیط زیست باید مورد توجه قرار گیرد.

لذا در این پژوهش، در ابتدا شهروندی بوم‌شناختی در میان شهروندان شهر تبریز به تشریح مورد بررسی قرار گرفته و ابعاد و مؤلفه‌های آن به صورت کامل مطرح شده و با استفاده از داده‌ها و اطلاعات به دست‌آمده، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. همچنین این پژوهش درصدد است که هوش اخلاقی را در ارتباط با شهروندی بوم‌شناختی و متناسب با ویژگی‌های جامعه آماری مورد نظر مورد مطالعه قرار دهد.

واژه اکولوژی (Ecology) در لغت به معنی «بوم‌شناسی» آمده است و به معنی رابطه طبیعی میان گیاهان، حیوانات و انسان‌ها از یک طرف و محیط زیست آن‌ها از طرف دیگر می‌باشد. عنوان بوم‌شناسی مفاهیم گسترده‌ای را در همه زمینه‌ها بیان می‌دارد. این عنوان ابتدا در مورد «وابستگی گیاهان و حیوانات به محیط طبیعی» به کار گرفته شد. از اواخر قرن نوزده و اوایل قرن بیستم بوم‌شناسی مورد توجه دانشمندان شاخه‌های مختلف علوم قرار گرفته است (۱۳).

بوم‌شناسی برای اولین بار توسط هیکل (Heackel) مطرح شد. امروزه نیز بوم‌شناسی را مطالعه سیستم‌های طبیعی در سطحی می‌دانند که در آن انسان‌ها با کل موجودات زنده به عنوان اجزایی از یک سیستم با هم در کنش متقابل هستند. این کنش متقابل هم بین خود اجزا و هم بین عوامل غیر زنده محیط برقرار است (۱۴). در اینجا به چند دیدگاه‌های نظری درباره اکولوژی اشاره می‌گردد.

آرن ناس (Arne Nass)، به عنوان بنیانگذار فلسفه محیط زیست و پدر فلسفه «اکولوژی ژرف (Deep Ecology)» محسوب می‌شود که الهام‌بخش نهضت بوم‌شناسی بوده است. وی به هم‌ذات‌پنداری، اعتقاد انسان به همبستگی عمیق و گسترده با دیگر موجودات، اهمیت و احترام به جایگاه و ارزش ذاتی آنان و در نتیجه یافتن نوعی «هم‌بودی با طبیعت» معتقد است (۸).

تیلور (Taylor) یکی از اندیشمندان زیست‌محور یکی از کامل‌ترین نظریات را پیرامون اخلاق محیط زیست در کتابی به نام «احترام به طبیعت» نوشته است. در واقع، زیست‌محوری، نقطه مقابل انسان‌محوری است که بر مبنای اعتقاد ارزش ذاتی برای طبیعت است و به این معنا که اعتبار و ارزش آن‌ها در گرو سودبخشی به انسان نباشد (۸).

علاوه بر این، استرن و همکارانش یک چارچوب تئوری ارزش - باور - هنجار (Value-Belief-Norm) را برای مطالعه رفتار زیست‌محیطی ارائه داده‌اند. (VBN) پیوند نظریه ارزش با نظریه هنجار اخلاقی عمل‌گرا و پارادایم جدید زیست‌محیطی است. یافته‌های اولیه از فرضیه‌های (VBN) هنجارهای اخلاقی شخصی که مبنایی برای افراد مستعد به رفتارهای مسؤولانه زیست‌محیطی است، پشتیبانی می‌کنند. علاوه بر این، نظریه (VBN) مشخص می‌کند که باورهای مربوط به شرایط عمومی بیوفیزیکی محیط زیست برای ارتباط بین ارزش‌ها به سوی رفتار زیست‌محیطی مناسب است (۱۵).

مفهوم شهروند از واژه لاتین «civis» نشأت گرفته است و خود این مفهوم می‌تواند حتی پیش‌تر از آن با واژه یونانی «polites» ردیابی شود. شهروند نقش شریک را در جامعه خویش ایفا می‌کند و این بدان معناست که وی از حقوق معینی برخوردار بوده و تابع تکالیف و وظایف مشخصی است (۱۶).

همچنین شهروندی می‌تواند از یک دیدگاه جامع‌تر بر حسب چهار جزء تحت عناوین حقوق، تکالیف، مشارکت و هویت تعریف شود. در مجموع حقوق و تکالیف به ابعاد رسمی شهروندی و مشارکت و هویت، به ابعاد ذاتی و غیر رسمی شهروندی اشاره دارند (۱۶-۱۷).

در جامعه پایدار بر نقش شهروندی بیش از مصرف‌کننده تأکید می‌شود و در علم جامعه‌شناسی محیط زیست، شهروند محیط زیستی در کنار شهروند مدنی مطرح است (۱۸). شهروندی محیط زیستی مستلزم این است که موضوعات مربوط به حفظ محیط زیست را حداقل به اندازه پیشرفت در علم اقتصاد دارای اهمیت باشد. بنابراین مسئولیت‌های ما به عنوان شهروند نه تنها شامل افرادی که فعلاً با هم در یک جامعه یا سیاره زندگی می‌کنند، بلکه شامل تمام گونه‌های دیگر محیط زیست و نسل‌های آینده شهروندان نیز می‌گردد. شهروندی محیط زیستی دربردارنده این موضوع نیز خواهد بود که حقوق و مسئولیت‌ها را در محیط‌های غیر متعارف، نظیر خانواده، خیابان، سوپرمارکت و محیط کار جدی گرفته شود (۱۹).

آنچه شهروندی بوم‌شناختی را از شهروندی زیست‌محیطی متمایز می‌کند، نوع چشم‌انداز بررسی حوزه‌های شهروندی است. شهروندی زیست‌محیطی مربوط به دوره‌های قبل سنت نظری شهروندی است، در حالی که شهروندی بوم‌شناختی مربوط به دوره سوم، یعنی بعد جهان‌شهرگرایی (Post-Cosmopolitan) است. دابسون (۲۰) معتقد است در دوره سوم مطالعات شهروندی، ویژگی‌های خاصی وجود دارد که آن را از دوره‌های قبل کاملاً متمایز می‌کند. یکی از این مهم‌ترین ویژگی‌ها، تأکید بر وظیفه و تعهد در شهروندی بوم‌شناختی به جای تأکید بر حقوق است. با توجه به این‌که شهروندی بوم‌شناختی مبتنی بر شهروندی جهانی است، در اینجا دیگر حقوقی برای شهروندان مطرح نیست، بلکه شهروندان متعهد می‌شوند فعالیت‌های خاصی را در جهت نیل به جامعه پایدار انجام دهند (جدول ۱).

نالی نیز در تشریح ابعاد شهروندی بوم‌شناختی موارد مشابهی را مطرح می‌کند. به باور وی، شهروندی بوم‌شناختی دارای ویژگی‌هایی چون مسئولیت غیر متقابل، توجه به حوزه عمومی و خصوصی، توجه به فضیلت (ارزش) شهروندی بوم‌شناختی و غیر قلمرویی بودن می‌باشد (۲۱).

همچنین از چشم‌انداز دیگری می‌توان اشاره کرد که هدف و غایت شهروندی زیست‌محیطی نیل و رسیدن به توسعه پایدار است، در حالی که شهروندی بوم‌شناختی تلاش دارد با توجه‌کردن

به گونه‌های مختلف موجودات زنده، روابط آن‌ها را با محیط زیست و انسان به نحو مطلوب‌تری برقرار سازد.

در ارتباط با هوش اخلاقی، نیک و کی‌یل، هوش اخلاقی را «ظرفیت روانی جهت تعیین این‌که اصول جهان‌شمول انسانی چگونه باید در ارزش‌ها، اهداف و عملکردهای ما به کار گرفته شوند» تعریف می‌کنند. هوش اخلاقی به ساده‌ترین بیان، عبارت از توانایی تمیز درست از نادرست. اصول جهان‌شمول به آن دسته از باورهایی اطلاق می‌شوند که در مورد رفتار و سلوک بشر بوده و در تمامی فرهنگ‌ها در سطح کلی جهان، مشترک می‌باشند (۲۲). یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های هوش اخلاقی مسؤولیت‌پذیری می‌باشد. مسؤولیت‌پذیری عاملی است که می‌تواند هوش اخلاقی را با شهروندی بوم‌شناختی پیوند دهد. از آنجایی که شهروندی بوم‌شناختی مبتنی بر اصول جهان‌شمول است و صرفاً در حوزه ارزش‌ها قابل طرح است، لذا هوش اخلاقی به عنوان یکی از عوامل مرتبط با شهروندی بوم‌شناختی لحاظ گردیده است.

نظریه ارزشی مورد استفاده در اخلاق زیست‌محیطی، بین دو نوع ارزش ذاتی و ارزش ابزاری برای تمام موجودات منفرد زنده، توده زنده، جمعیت‌ها، گونه‌ها، زیست‌بوم‌ها و حتی چشم‌اندازهای بدون ادراک، تمایز قائل می‌شود. ارزش ذاتی معمولاً در مقابل ارزش ابزاری معنا می‌یابد. ارزش ابزاری به این مفهوم است که ارزش یک شیء به ارزشی که برای اشیای دیگر دارد، وابسته است و الا هیچ گونه ارزشی نخواهد داشت، در حالی که ارزش ذاتی به این مفهوم است که یک شیء بدون این‌که برای شیء دیگری ارزشمند باشد، فی‌نفسه دارای ارزش است. برای مثال، آن‌هایی که معتقدند طبیعت دارای ارزش ذاتی است، بر این موضوع تأکید دارند که بدون حضور انسان و یا بهره‌برداری انسان از طبیعت، باز هم طبیعت به خودی خود دارای ارزش است. در این راستا، سه جهت‌گیری ارزشی به عنوان مبنای گرایش‌های زیست‌محیطی تفکیک شده است:

الف - جهت‌گیری ارزشی خودخواهانه (Egoistic Value Orientation) که در آن مشکلات زیست‌محیطی می‌تواند به فرد آسیب برساند؛

ب - جهت‌گیری ارزش دوستی اجتماعی (Social-Altruistic Value Orientation) که در آن مشکلات زیست‌محیطی می‌تواند به دیگر افراد آسیب برساند؛

ج - جهت‌گیری ارزشی زیست‌محور یا زیست‌بوم‌محور (Bio-centric or Eco-centric Value Orientation) که در آن طبیعت مستقل از منافع انسانی دارای ارزش ذاتی است.

اخلاق زیست‌محیطی در قالب سه نظریه اخلاق هنجاری مورد بررسی قرار می‌گیرد که عبارتند از:

۱- فایده‌گرایی (Utilitarianism): در این نظریه، نتیجه مطلوب برای یک عمل، رسیدن به حداکثر شادی برای اکثریت افراد است و معیار اصلی برای ارزشیابی درستی یک کار، مجموع یا متوسط منفعت برای یک جمعیت است؛

۲- وظیفه‌گرایی (Deontology): در این نظریه ارزش اخلاقی یک عمل به نتایج ربطی ندارد، بلکه به نوع عمل وابسته است. به این معنا که عملی درست است که بر اساس اصول اخلاقی درست انجام شده باشد؛

۳- فضیلت‌گرایی (Virtue-oriented): در این نظریه معیار عمل اخلاقی فضایل و رذایل هستند که در آن بیشتر به فاعل فعل و ویژگی‌های شخصیتی و منش او توجه می‌شود، لذا اگر فاعل در انجام یک رفتار از انگیزه شایسته برخوردار باشد و آن رفتار را صرفاً به دلیل ارزش و فضیلت بودن آن انجام داده باشد، عملی فضیلت‌مند و اخلاقی را انجام داده است و در غیر آن صورت، آن رفتار اخلاقی نیست (۱۰).

در ارتباط با اخلاق زیست‌محیطی رهیافت‌های متعددی وجود دارد که رایج‌ترین آن‌ها عبارتند از: حفاظت‌گرایی، صیانت‌گرایی، بوم‌شناسی اجتماع، حقوق حیوانات، اخلاق زمین، بوم‌شناسی ژرفانگر، اکوفمنیسم، توسعه پایدار و پایداری (۲۳).

بوم‌شناسی اجتماع (Social Ecology) بر این باور است که تمام مشکلات زیست‌محیطی، از مشکلات اجتماعی ناشی می‌شوند و بدون عزم جدی برای حل آن‌ها، مشکلات بوم‌شناختی نیز نمی‌توانند به روشنی درک شده و یا برطرف شوند.

در بوم‌شناسی ژرفانگر، تلاش‌های موجود برای حفاظت از محیط زیست به دو جنبش سطحی‌نگر و جنبش بوم‌شناسی ژرفانگر قابل تفسیم است که جنبش اول، به دنبال مبارزه علیه آلودگی و اتلاف منابع با هدف افزایش سلامتی و ثروت کشورهای توسعه‌یافته است. بوم‌شناسی ژرفانگر ادعا دارد که از بوم‌شناسی سطحی مفیدتر است و حرکت به سوی بوم‌شناسی ژرفانگر را یک وظیفه اخلاقی می‌داند. شعار بوم‌شناسی ژرفانگر، ساده در ابزار، اما ارزشمند در نتایج است (۲۴).

با بررسی پیشینه تحقیق، پژوهش‌های داخلی و خارجی که در راستای موضوع پژوهش بودند و به ارتباط متغیرهای مورد نظر پرداخته بودند، اشاره می‌گردد:

مختاری ملک‌آبادی و همکاران (۱۳۹۳ ش.) در پژوهشی به تحلیل و بازشناسی رفتارهای زیست‌محیطی شهری (مطالعه موردی: شهر اصفهان) پرداختند. در این پژوهش پیمایشی نقش عوامل مختلف از جمله دانش زیست‌محیطی، ارتباط افراد با طبیعت و... بر رفتار زیست‌محیطی شهروندان مورد بررسی قرار گرفته است. ابزار تحقیق پرسشنامه بوده و جامعه آماری تحقیق شهروندان بالای ۱۵ سال شهر اصفهان هستند که ۴۰۰ نفر از آنان در سال ۱۳۹۱ به روش نمونه‌گیری سهمیه‌ای انتخاب شده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان داده است که رفتار زیست‌محیطی شهروندان اصفهانی نسبت به دهه قبل رفتارهایی مسؤولانه‌تر شده است. ارتباط افراد با طبیعت عامل پیش‌بینی‌کننده رفتار زیست‌محیطی از بین دیگر عوامل مورد بررسی است (۲۵).

عابدی سروستانی و همکاران (۱۳۸۶ ش.) در پژوهشی «ماهیت و دیدگاه‌های اخلاق زیست‌محیطی با تأکید بر دیدگاه اسلامی» را مورد بررسی قرار دادند. این پژوهش به شیوه اسنادی و مرور منابع مختلف انجام گردیده است. از دیدگاه نگارندگان، وخامت بحران‌های زیست‌محیطی تا حدی است که حیات انسان و سایر موجودات بر کره خاکی را به خطر انداخته است. به همین دلیل، تعامل انسان با طبیعت از جمله اخلاق مورد توجه قرار گرفته است. در این مقاله، دیدگاه‌های اخلاق زیست‌محیطی با توجه به دو پرسش اساسی اخلاق، یعنی کانون ارزش ذاتی و معیار عمل اخلاقی مورد تشریح قرار گرفته‌اند و جامعیت دیدگاه خدامحوری در تبیین اخلاق زیست‌محیطی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. همچنین با معرفی رهیافت خود‌بوم‌شناسی، تلاش شده است تا رهیافتی در اخلاق زیست‌محیطی بر مبنای خدامحوری ارائه گردد (۱۰).

حسین‌نژاد (۱۳۹۲ ش.) در پژوهشی به بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با سبک زندگی محیط زیستی شهروندان شهر تبریز پرداخته است. در این تحقیق، از روش پیمایش و پرسشنامه برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده گردیده است. نمونه آماری ۶۸۲ نفر از شهروندان بالای ۱۵ شهر تبریز بوده است. نتایج نشان داده است که بین سبک زندگی زیست‌محیطی شهروندان شهر تبریز بر اساس جنسیت و منطقه محل سکونت تفاوت معنی‌داری وجود دارد، اما بر اساس وضعیت اشتغال و جهت‌گیری ارزشی تفاوت معنی‌داری وجود ندارد. بین سرمایه اجتماعی، سرمایه فرهنگی و سرمایه اقتصادی با سبک زندگی زیست‌محیطی نیز رابطه معنی‌دار و مستقیم

و با نگرش ابزاری رابطه معکوس و معنی‌داری وجود دارد. همچنین نتایج رگرسیون چندمتغیره نشان داده است که متغیرهای مستقل تحقیق حدود ۳۷٪ از سبک زندگی محیط زیستی شهروندان تبریز را تبیین می‌کنند که در میان آن‌ها متغیر سرمایه فرهنگی بیشترین سهم را داشته است (۲۶).

نالی (Nally) در سال ۲۰۱۰ میلادی، در پژوهشی به بررسی ارتباط بین مشارکت در انجمن باغبانی و شهروندی بوم‌شناختی پرداخته است. در این پژوهش، شهروندی بوم‌شناختی با عناصری نظیر مسؤولیت‌پذیری غیر متقابل، فعالیت مدنی در حوزه خصوصی و عمومی، فضیلت بوم‌شناختی، غیر قلمرویی‌بودن که به وسیله ردپای بوم‌شناختی اندازه‌گیری شده، تعریف شده است. این پژوهش با استفاده از روش کیفی و با تکنیک مصاحبه از ۱۸ باغبان عضو انجمن در سال ۲۰۰۹ صورت گرفته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مؤلفه‌های تعریف‌شده شهروندی بوم‌شناختی در میان مشارکت‌کنندگان مورد مطالعه در انجمن باغبانان در آتن دیده می‌شود. باغداران به ارزش‌های بوم‌شناختی و تغییرات دلخواهانه رفتاری بر اساس احساس ارزش نسبت به انجمن‌شان تمایل زیادی نشان می‌دادند (۲۱).

جاگرز و مارتینسون (Jagers & Martinsson) در سال ۲۰۱۰ میلادی، در پژوهشی ارزش شهروندی، شهروندان بوم‌شناختی و رفتارهای زیست‌محیطی را مورد بررسی قرار داده است. نویسندگان برخورد فعالانه افراد در فعالیت‌های زیست‌محیطی را عامل مهمی در تنزل منابع زیست‌محیطی تلقی کرده‌اند. این برخورد شامل قبول تغییرات سبک زندگی افراد یا پذیرش سیاست‌های زیست‌محیطی باشد. در نظریه سیاسی، شهروندی بوم‌شناختی، رابطه سنتی فرد - دولت را با بی‌طرفی نسبت به دوگانه‌های عمومی - خصوصی، ملی - جهانی و حال - آینده بازتفسیر کردند که رویکرد ارزشمندی به فهم مسؤولیت‌پذیری شخصی نسبت به محیط زیست پیشنهاد شده است. این پژوهش به دنبال این است که آیا ویژگی‌های اصلی شهروندی بوم‌شناختی، واقعاً از مهم‌ترین تعیین‌کننده‌های رفتار زیست‌محیطی در میان شهروندان هستند (۷).

با توجه به ادبیات نظری و پیشینه تحقیق، فرضیه پژوهش به شرح ذیل می‌باشند:

- ۱- بین هوش اخلاقی و شهروندی بوم‌شناختی رابطه معنی‌داری وجود دارد؛
- ۲- بین درستکاری و شهروندی بوم‌شناختی رابطه معنی‌داری وجود دارد؛

- ۳- بین مسؤلیت‌پذیری و شهروندی بوم‌شناختی رابطه معنی‌داری وجود دارد؛
 ۴- بین دلسوزی و شهروندی بوم‌شناختی رابطه معنی‌داری وجود دارد؛
 ۵- بین بخشش و شهروندی بوم‌شناختی رابطه معنی‌داری وجود دارد.

روش

با توجه به اهداف تحقیق، این مطالعه از نوع توصیفی - تحلیلی است، یعنی هم، وضعیت متغیرهای تحقیق در میان شرکت‌کنندگان توصیف می‌شود و هم رابطه بین متغیرهای تحقیق مورد آزمون قرار می‌گیرد. این تحقیق از نظر اجرایی، از نوع تحقیق کاربردی و از لحاظ بررسی زمانی، در زمره تحقیقات مقطعی می‌باشد. علاوه بر این، تحقیق حاضر از نوع پیمایشی (Survey method) است، زیرا اطلاعات به صورت بررسی مطالعه نظرات پاسخگویان گردآوری شده است. جامعه آماری این پژوهش، کلیه شهروندان بالای ۱۵ سال ساکن در مناطق ده‌گانه شهر تبریز هستند. بر اساس نتایج سرشماری نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۰، جمعیت کل شهر تبریز برابر با ۱۴۹۴۹۹۸ نفر بوده که از این تعداد، جمعیت بالای ۱۵ ساله شهر تبریز ۱۱۹۴۴۵۳ بوده که از این تعداد ۶۰۱۳۴۱ نفر مرد و ۵۹۲۷۰۸ نفر زن هستند. حجم نمونه آماری پژوهش مورد مطالعه از بین کلیه شهروندان شهر تبریز با استفاده از فرمول نمونه‌گیری کوکران، به شرح زیر به دست آمده است:

$$n = \frac{t^2 p \cdot q}{d^2} = \frac{(2/58)^2 \times 0.5 \times 0.5}{(0.05)^2} = n = \frac{6.66 \times 0.25}{0.0025} = 666 \cong 670$$

لازم به توضیح است که بعد از به دست‌آمدن حجم نمونه، عدد حاصله با توجه به نسبت جامعه آماری در بین مناطق ده‌گانه شهر تبریز توزیع، و پرسشنامه‌ها توزیع گردید. با توجه به این‌که هیچ فهرستی از جامعه آماری در دست نیست، لذا انتخاب نمونه احتمالی با روش نمونه‌گیری تصادفی ساده یا سیستماتیک از افراد میسر نیست. بنابراین مناسب‌ترین روش نمونه‌گیری برای این تحقیق، نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای است. برای استفاده از این شیوه، با در نظر گرفتن این نکته که شهر تبریز، از لحاظ کاربری شامل ۱۰ منطقه می‌باشد، پس از تعیین حجم نمونه و تقسیم شهر تبریز به مناطق ده‌گانه به نسبت جمعیت هر منطقه،

نمونه‌ها تخصیص یافته، سپس از هر منطقه بلوک‌هایی به صورت تصادفی انتخاب شده و در مرحله آخر از هر بلوک، خانه‌هایی به صورت تصادفی انتخاب شدند.

در ذیل به تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرهای تحقیق پرداخته می‌شود:

شهروندی بوم‌شناختی: شهروندی بوم‌شناختی بر مبنای شهروندی اجتماعی ساخته شده که در آن شهروندان به دنبال گسترش اصول جهانی مرتبط با مسائل زیست‌محیطی و گنجاندن آن در قانون، فرهنگ و ارزش‌ها می‌باشد. همچنین ویژگی اصلی شهروندی بوم‌شناختی، ناپدید شدن مرز بین حوزه عمومی و خصوصی است (۲۷). بنابراین شهروند بوم‌شناختی کسی است که خود را نسبت به حفظ محیط زیست و حل مسائل محیط زیستی متعهد می‌داند. مؤلفه‌های مختلف شهروندی بوم‌شناختی در تحقیق حاضر عبارتند از: سواد بوم‌شناختی، کنش بوم‌شناختی، مشارکت مدنی، اجتماعی، فرهنگی بوم‌شناختی و هویت بوم‌شناختی (۲۸)، که هر کدام از این مؤلفه‌ها، خود دارای زیرمؤلفه‌های مربوط به خود می‌باشند.

هوش اخلاقی: از نظر لنیک و کی یل هوش اخلاقی عبارت از «ظرفیت روانی جهت تعیین این‌که اصول جهان‌شمول انسانی چگونه باید در ارزش‌ها، اهداف، و عملکردهای ما به کار گرفته شوند». هوش اخلاقی به ساده‌ترین بیان، عبارت از توانایی تمیز درست از نادرست. اصول جهان‌شمول به آن دسته از باورهایی اطلاق می‌شوند که در مورد رفتار و سلوک بشر بوده و در تمامی فرهنگ‌ها در سطح کلی جهان، مشترک می‌باشند (۲۲).

هوش اخلاقی، توانایی درک درست از نادرست است. این عبارت به معنای برخوردار بودن از عقاید اخلاق راسخ و قوی و عمل کردن به آن‌هاست، به گونه‌ای که فرد به شیوه‌ای صحیح و محترمانه رفتار کند. این استعداد فوق‌العاده، دربردارنده ابعادی ضروری از زندگی از جمله توانایی تشخیص رنج افراد و خودداری از رفتار ظالمانه تعمدی، مهار کردن هیجان‌های ناگهانی و به تعویق انداختن کامروایی، گوش دادن به همه جنبه‌ها قبل از قضاوت کردن، پذیرش و ادراک تفاوت‌ها، شناخت گزینش‌های ممکن غیر اخلاقی، همدلی کردن، ایستادگی در برابر بی‌عدالتی‌ها و رفتار با دیگران با احترام و عطف است (۲۹).

معرف‌های این متغیر عبارت از درستکاری یا صداقت (Integrity)، گذشت (Forgiveness)، مسؤلیت‌پذیری (Responsibility) و دلسوزی (Compassion). در این پژوهش برای سنجش هوش اخلاقی شهروندان از پرسشنامه استاندارد لنیک و کی یل (۱۳۹۱ ش.) استفاده شده است.

در این پژوهش از اعتبار صوری و اعتبار سازه‌ای برای تعیین اعتبار پرسشنامه استفاده گردیده است. بدین صورت که پرسشنامه بعد از طراحی در اختیار اساتید متخصص در حوزه محیط زیست قرار گرفته و بعد از گردآوری و اصلاح و تعدیل نظرات آن‌ها پرسشنامه نهایی طراحی شده است. همچنین به منظور برآورد اعتبار سازه‌ای، از تحلیل عاملی (Factor Analysis) استفاده شده است. هدف اصلی روش‌شناسی تحلیل عاملی، مطالعه نظم و ساختار موجود در داده‌های چندمتغیره است. همچنین در تحلیل عاملی هدف معین کردن ساختار عاملی زیربنایی از طریق بررسی کوارینانس مورد نظر است. در این تحقیق برای تشخیص ابعاد زیربنایی متغیرهای تحقیق از تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شده است. در حقیقت تحلیل عاملی به ما می‌گوید کدام گویه‌ها به همدیگر تعلق دارند و تحت تأثیر عامل‌های پنهانی مشترکی شکل می‌گیرند.

نتایج به دست‌آمده از تحلیل عاملی اکتشافی نشان می‌دهد که تفکیک و دسته‌بندی سؤالات و گویه‌های مربوط به شهروندی بوم‌شناختی، به خوبی انجام گرفته است، به طوری که مقدار KMO به دست‌آمده برابر با ۰/۸۸۹ بوده که نشان از کفایت تعداد نمونه‌ها برای انجام تحلیل عاملی دارد. همچنین معنی‌دار بودن آزمون کرویت بارتلت بیانگر آن است که تفکیک عامل‌ها به درستی انجام گرفته است.

طبق نتایج به دست‌آمده در جدول ۲، چهل و نه گویه مربوط به شهروندی بوم‌شناختی در ۱۱ مؤلفه دسته‌بندی شده‌اند که این ۱۱ مؤلفه توانسته‌اند حدود ۶۰٪ واریانس مربوط به این متغیر را تبیین کنند. در جدول ۲، بارهای عاملی، مقادیر ویژه و واریانس تبیینی هر کدام از عامل‌ها ارائه شده است.

پایایی شاخصی است بر این‌که تا چه حد سنجه یا وسیله اندازه‌گیری خطای تغییرپذیری دارد. به عبارت دیگر پایایی به دنبال میزان تکرارپذیری ابزار مورد استفاده می‌باشد. برای محاسبه پایایی مقیاس از آلفای کرونباخ که انسجام درونی ابزار اندازه‌گیری را محاسبه می‌کند، استفاده شده است. نتایج به دست‌آمده در جدول ذیل نشان می‌دهد که هم متغیر شهروندی بوم‌شناختی و هم متغیر هوش اخلاقی و ابعاد آن‌ها از پایایی قابل قبولی برخوردار هستند.

یافته‌ها

مطابق یافته‌های توصیفی تحقیق، میانگین شهروندی بوم‌شناختی در دامنه ۱۶۰ تا ۲۸۳ برابر با ۲۳۱ به دست آمده که نشان می‌دهد شهروندی بوم‌شناختی از وضعیت متوسط به بالایی در میان شهروندان برخوردار است. همچنین نتایج به دست آمده برای ابعاد دیگر شهروندی بوم‌شناختی نشان می‌دهد که مؤلفه عضویت در انجمن‌های زیست‌محیطی دارای پایین‌ترین میانگین در میان شهروندان بوده و مؤلفه‌های احساس تعلق بوم‌شناختی، رفتارهای زیست‌محیطی شخصی، دانش بوم‌شناختی، معرفت بوم‌شناختی و ارزش‌های زیست‌محیطی حائز بالاترین میانگین در میان شهروندان شهر تبریز بوده‌اند.

همچنین میانگین متغیر هوش اخلاقی در میان شهروندان تبریزی در دامنه ۶۱ تا ۱۹۸ برابر با ۱۴۴ می‌باشد که بیانگر آن است که میانگین هوش اخلاقی در میان شهروندان شهر تبریز از حد متوسط، بالاتر می‌باشد. در مورد ابعاد چهارگانه هوش اخلاقی، چنانچه در جدول ۴ مشاهده می‌شود، هر چهار بعد از وضعیت متوسط به بالایی برخوردار هستند و در طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت بین گزینه‌های بعضی اوقات و در بیشتر مواقع قرار می‌گیرند. بنابراین می‌توان گفت که شهروندان تبریز، گویه‌های هوش اخلاقی و مؤلفه‌های آن را به طور متوسط در بیشتر مواقع انجام می‌دهند.

نتایج به دست آمده از آزمون ارتباط بین شهروندی بوم‌شناختی با هوش اخلاقی در جدول ۵ نشان می‌دهد که شهروندی بوم‌شناختی با هوش اخلاقی ارتباط مثبت و معنی‌داری دارد. بنابراین می‌توان گفت که هر چقدر شهروندان از میزان‌های بالای هوش اخلاقی برخوردار باشند، به میزان‌های بیشتری در رفتارهای شهروندی بوم‌شناختی فعالیت خواهند داشت و بالعکس. همه ابعاد چهارگانه هوش اخلاقی نیز ارتباط مثبت و معنی‌داری با شهروندی بوم‌شناختی دارند با ذکر این نکته که همبستگی مؤلفه مسؤولیت‌پذیری بیشتر از ارتباط ابعاد دیگر هوش اخلاقی یا شهروندی بوم‌شناختی می‌باشد.

در نهایت با استفاده از تحلیل رگرسیونی، می‌توان سهم و تأثیر متغیرهای تحقیق در تبیین و پیش‌بینی تغییرات متغیر وابسته را مشخص کرد. برای انجام تحلیل رگرسیون پیش‌فرض‌های آن مورد بررسی قرار گرفته است که آماره آزمون دوربین واتسون (Durbin-Watson) به

دست‌آمده برای این مدل ۱/۶۸ است که بیانگر استقلال خطاها یا باقی‌مانده‌ها (Residuals) برای این مدل رگرسیونی می‌باشد.

با برآورده شدن پیش‌فرض‌های رگرسیون برای سنجش میزان اثر هر یک از ابعاد متغیر هوش اخلاقی بر شهروندی بوم‌شناختی از تحلیل رگرسیونی چندمتغیره از روش گام به گام (Stepwise Regression) استفاده شده است. در روش گام به گام وارد شدن متغیرها به تحلیل رگرسیونی در اختیار محقق نیست و روش کار بدین صورت است که اولین متغیر پیش بین (Predictor) بر اساس بالاترین ضریب همبستگی با متغیر وابسته وارد تحلیل رگرسیونی می‌شود، سپس سایر متغیرهای پیش‌بینی‌کننده بر حسب همبستگی جزئی یا نیمه جزئی در تحلیل وارد می‌شوند.

نتایج به دست‌آمده از انجام تحلیل رگرسیونی نشانگر این است که از میان ابعاد متغیر هوش اخلاقی که وارد معادله شده‌اند، دو متغیر مسؤولیت‌پذیری و دلسوزی در مدل نهایی باقی‌مانده‌اند که این دو متغیر حدود ۲۵٪ واریانس متغیر وابسته (شهروندی بوم‌شناختی) را تبیین می‌کنند. چنانچه که در جدول ۶ مشاهده می‌شود، ضریب همبستگی چندگانه برای این مدل رگرسیون ۰/۵۰۸ و ضریب تبیین ۰/۲۵۸ نیز ضریب تبیین تعدیل‌شده ۰/۲۵۴ به دست آمده است، یعنی میزان درصد تبیین تعدیل‌شده تغییرات شهروندی بوم‌شناختی توسط دو متغیر فوق ۲۵/۴ درصد می‌باشد. بنابراین معادله رگرسیونی شهروندی بوم‌شناختی به شرح زیر است:

$$0/268 + (\text{مسؤولیت‌پذیری}) 0/294 + 166/935 = \text{شهروندی بوم‌شناختی (دلسوزی)}$$

بر اساس معادله فوق، ملاحظه می‌شود که متغیر شهروندی بوم‌شناختی بیش از هر چیز از مسؤولیت‌پذیری شهروندان تأثیر می‌پذیرد و بعد از آن بعد دلسوزی هوش اخلاقی بیشترین تأثیر را در شهروندی بوم‌شناختی شهروندان دارد. همچنین دو متغیر دو متغیر درستکاری و بخشش در نهایت معنی‌دار نبوده و از مدل رگرسیونی خارج شده‌اند.

بحث

این پژوهش با هدف بررسی شهروندی بوم‌شناختی در میان شهروندان تبریز و ارتباط آن با هوش اخلاقی می‌باشد. بر اساس یافته‌های پژوهش، حدود ۸۰٪ شهروندان تبریز، بر رفتارهای مبتنی بر شهروندی بوم‌شناختی تمایل داشته‌اند. این نکته نشان می‌دهد که شهروندان تبریزی

در اندازه زیادی فعالیت‌ها و رفتارهایی که نشانگر شهروندی بوم‌شناختی است را انجام می‌دهند. بنابراین مطابق دیدگاه دابسون (۲۰۰۶ م.) می‌توان گفت که این موضوع بیانگر نوعی هویت بوم‌شناختی در شهروندان باشد. با توجه به این‌که شهروندی بوم‌شناختی از لحاظ گذار تاریخی در دوره سوم تحولات شهروندی - دوره مابعد جهان‌شهری - قرار دارد و مهم‌ترین اصل مورد تأکید در دوره سوم، تأکید بر وظایف و مسؤولیت‌های متعهدانه شهروندان به جای تأکید بر حقوق شهروندی آن‌هاست.

یافته‌های به دست‌آمده از آزمون فرضیه اصلی پژوهش نشان می‌دهد که ارتباط مثبت و معنی‌داری بین هوش اخلاقی و شهروندی بوم‌شناختی وجود دارد. همچنین بین شهروندی بوم‌شناختی و مؤلفه‌های چهارگانه هوش اخلاقی ارتباط مستقیم و معنی‌داری وجود دارد. این یافته پژوهش حاضر، مؤید این موضوع است که از نظر بسیاری از دانشمندان و متخصصان محیط زیست، حفاظت از محیط زیست، یک موضوع اخلاقی است (۹). همچنین می‌توان گفت که اساس و بن شهروندی بوم‌شناختی در جهان‌بینی و راهنمایی‌های اخلاقی است که بر رفتار و کنش‌های شهروندان تأثیر مستقیم دارند. بنابراین می‌توان گفت که میزان برخورداری از هوش اخلاقی، مهم‌ترین عاملی است که با شکل‌دهی چگونگی ارزش‌گذاری اجزای مختلف زیست‌بوم، رفتار ما را با آن تعیین می‌کند (۱۰).

از دیدگاه لایت، شهروندی بوم‌شناختی مسؤولیت‌پذیری انسان در ارتباط با طبیعت است. به عبارت دیگر، شهروندی بوم‌شناختی بر مسؤولیت‌پذیری داوطلبانه و متعهدانه شهروندان بنا شده است (۶). با توجه به این‌که شهروندی بوم‌شناختی در دوره سوم سنت نظری شهروندی قرار گرفته است، لذا در این دوره بر مسؤولیت‌پذیری انسان در ارتباط با جهان بوم‌شناختی تأکید فراوانی می‌شود. از طرف دیگر، مسؤولیت‌پذیری به عنوان یکی از مؤلفه‌های هوش اخلاقی مطرح است که مسؤولیت‌پذیری انسان را در ارتباط با عملکرد خود نشان می‌دهد.

چنانچه در چارچوب نظری پژوهش مطرح گردید متغیر مسؤولیت‌پذیری عاملی هست که هم جزء مؤلفه‌های شهروندی بوم‌شناختی تلقی می‌شود و هم از ابعاد تشکیل‌دهنده هوش اخلاقی به شمار می‌آید. یافته‌های این پژوهش در راستای یافته‌های مختاری ملک‌آبادی و همکاران (۱۳۹۳ ش.) و عابدی سروسستانی و همکاران (۱۳۸۶ ش.) قرار دارد که معتقدند رفتارهای مسؤولانه زیست‌محیطی شهروندان به نوعی تحت تأثیر ارزش‌های اخلاقی زیست‌محیطی

قرار دارد. همچنین نالی (۲۰۱۰ م.) و جاگرز و مارتینسون (۲۰۱۰ م.) نیز به صورت ضمنی بر یافته‌های این پژوهش تأکید داشته‌اند.

همچنین در ارتباط با پیوند شهروندی بوم‌شناختی با هوش اخلاقی، سه جهت‌گیری ارزشی به عنوان مبنای گرایش‌های زیست‌محیطی می‌باشد که جهت‌گیری ارزشی زیست‌محور یا زیست‌بوم‌محور دارای اهمیت زیادی است که در آن طبیعت مستقل از منافع انسانی دارای ارزش ذاتی قلمداد می‌شود. با استفاده از نظریه‌های اخلاق زیست‌محیطی در قالب وظیفه‌گرایی و فضیلت‌گرایی، نیز ارتباط شهروندی بوم‌شناختی و هوش اخلاقی قابل به روشنی قابل تبیین است. در چارچوب وظیفه‌گرایی، ارزش اخلاقی یک عمل به نتایج ربطی ندارد، بلکه به نوع عمل وابسته است. به این معنا که عملی درست است که بر اساس اصول اخلاقی درست انجام شده باشد و از دیدگاه فضیلت‌گرایی، معیار عمل اخلاقی فضایل و رذایل هستند که در آن بیشتر به ویژگی‌های شخصیتی و منش شهروندان و برخورداری از انگیزه شایسته توجه می‌شود (۱۰). در رهیافت بوم‌شناسی ژرفانگر، تلاش‌های موجود برای حفاظت از محیط زیست و حرکت به سوی بوم‌شناسی ژرفانگر، نیز یک وظیفه اخلاقی تلقی می‌گردد (۲۴).

دیگر یافته‌های این پژوهش، حاکی از این است که چهار مؤلفه هوش اخلاقی با استفاده از روش گام به گام وارد تحلیل رگرسیونی شدند که در نهایت دو مؤلفه مسؤولیت‌پذیری و دلسوزی توانستند حدود ۲۵٪ واریانس مربوط به شهروندی بوم‌شناختی را تبیین کنند و دو مؤلفه درستکاری و بخشش از مدل رگرسیونی خارج شدند. بنابراین می‌توان گفت که بعد مسؤولیت‌پذیری هوش اخلاقی با بیشترین بتا (۰/۲۹۴) بیشترین تأثیر را در تغییرات متغیر شهروندی بوم‌شناختی می‌تواند داشته باشد و با افزایش آن، می‌توان رفتارهای شهروندی بوم‌شناختی را در میان شهروندان تبریزی تقویت کرد.

معنی‌داری ارتباط بین شهروندی بوم‌شناختی و هوش اخلاقی، در راستای تأیید نظریه ارزشی مورد استفاده در اخلاق زیست‌محیطی است که بین دو نوع ارزش ذاتی و ارزش ابزاری برای تمام موجودات جهان اکولوژیک تمایز قائل می‌شود. بنابراین پیشنهاد می‌شود با تبیین ارزش ذاتی تمام موجودات جهان هستی برای شهروندان، در جهت حفاظت از محیط زیست و بهسازی آن اقدام گردد. در اخلاق اسلامی نیز دستورات و توصیه‌های فراوانی در این حوزه آمده است، به طوری که می‌توان با برجسته‌کردن آموزه‌های اخلاق زیست‌محیطی در راستای تحقق

شهروندی بوم‌شناختی اقدام کرد که این امر می‌تواند با راهکارهایی نظیر آموزش در رسانه‌های اجتماعی و جمعی و تشویق سازمان‌های مردم‌نهاد در این حوزه، عملی شود. همچنین یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های هوش اخلاقی مسؤولیت‌پذیری می‌باشد. مسؤولیت‌پذیری عاملی است که می‌تواند هوش اخلاقی را با شهروندی بوم‌شناختی پیوند دهد. پرورش حس تعهد و مسؤولیت‌پذیری در شهروندان اقدام مؤثری در راستای تحقق شهروندی بوم‌شناختی می‌تواند باشد. ایجاد مسؤولیت‌پذیری در ارتباط با منع از اسراف و بهره‌برداری درست از منابع طبیعی، اجازه استفاده از زمین به شرط احیا، منع قطع درختان و... نمونه‌هایی از آن است.

نتیجه‌گیری

با توجه به نتایج به دست آمده از مطالعه حاضر و سایر مطالعات بررسی شده در این حوزه در پژوهش‌های داخلی و خارجی، می‌توان گفت که هوش اخلاقی پیش‌بینی‌کننده قوی و مطمئنی برای رفتارهای شهروندی بوم‌شناختی باشد. دلیل این امر آن است که اساساً شهروندی بوم‌شناختی در دوره سوم مطالعات شهروندی مطرح شده که مبتنی بر ارزش‌های اخلاقی و فضیلت‌گرایی می‌باشد. از طرف دیگر، شالوده شهروندی بوم‌شناختی بر مسؤولیت‌پذیری داوطلبانه و متعهدانه شهروندان متکی است که هوش اخلاقی به خوبی عنصر مسؤولیت‌پذیری شهروندان را پوشش می‌دهد.

تشکر و قدردانی

نویسندگان مراتب سپاس خود را از پرسشگرانی که در جمع‌آوری داده‌های این پژوهش نهایت همکاری را داشتند، اعلام می‌دارند. همچنین از شهروندانی که فرصت گران‌بهای خود را در تکمیل پرسشنامه نسبتاً طولانی این پژوهش مصروف داشتند، قدردانی می‌گردد.

جدول ۱: سه حوزه اصلی مطالعات شهروندی (۲۰)

اول: لیبرال	دوم: جمهوری خواهان مدنی	سوم: بعدجهانشهرگرایی
حقوق / استحقاقها (قراردادی)	وظایف / مسؤولیتها (قراردادی)	وظایف / مسؤولیتها (غیر قراردادی)
حوزه عمومی	حوزه عمومی	حوزه عمومی و خصوصی
فضیلت محور	فضیلت مردانگی	فضیلت زنانگی
قلمرویی (تبعیض آمیز)	قلمرویی (تبعیض آمیز)	قلمرویی (غیر تبعیض آمیز)

جدول ۲: نتایج تحلیل عاملی مربوط به گویه‌های شهروندی بوم‌شناختی

کل واریانس تیین شده	واریانس تیین شده	مقادیر ویژه	ابعاد متغیر وابسته (شهروندی بوم‌شناختی)	شهروندی بوم‌شناختی
۶۰/۳۱	۱۲/۷۵	۱۰/۶۸	(۱) احساس تعلق بوم‌شناختی	
	۶/۱۸	۴/۲۷	(۲) نگرش بوم‌شناختی	
	۵/۷۶	۲/۹۰	(۳) آگاهی بوم‌شناختی	
	۵/۵۸	۲/۰۲	(۴) عضویت در انجمن‌های زیست‌محیطی	
	۴/۸۴	۱/۸۴	(۵) باورهای زیست‌محیطی	
	۴/۴۴	۱/۶۱	(۶) رفتارهای زیست‌محیطی شخصی	
	۴/۴۲	۱/۴۱	(۷) بازیافت و حفاظت منابع	
	۴/۳۷	۱/۳۲	(۸) دانش بوم‌شناختی	
	۴/۲۱	۱/۱۸	(۹) معرفت بوم‌شناختی	
	۴/۰۰	۱/۱۶	(۱۰) ارزش‌های زیست‌محیطی	
	۳/۷۵	۱/۱۲	(۱۱) پیوستگی با محیط زیست	
KMO=0/889 BTS=10104/021 Sig=0/000				

جدول ۳: نتیجه تحلیل پایایی مربوط به ابعاد شهروندی بوم‌شناختی و هوش اخلاقی

متغیر	ابعاد شهروندی بوم‌شناختی	تعداد گویه	روایی	روایی کل
شهروندی بوم‌شناختی	(۱) احساس تعلق بوم‌شناختی	۱۰	۰/۹۰	۰/۸۹۹
	(۲) نگرش بوم‌شناختی	۶	۰/۷۶	
	(۳) آگاهی بوم‌شناختی	۵	۰/۷۸	
	(۴) عضویت در انجمن‌های زیست‌محیطی	۳	۰/۸۸	
	(۵) باورهای زیست‌محیطی	۴	۰/۶۸	
	(۶) رفتارهای زیست‌محیطی شخصی	۳	۰/۶۸	
	(۷) بازیافت و حفاظت منابع	۳	۰/۷۷	
	(۸) دانش بوم‌شناختی	۴	۰/۶۳	
	(۹) معرفت بوم‌شناختی	۳	۰/۵۹	
	(۱۰) ارزش‌های زیست‌محیطی	۵	۰/۶۶	
	(۱۱) پیوستگی با محیط زیست	۳	۰/۵۶	
هوش اخلاقی	(۱) صداقت و درستکاری	۱۲	۰/۹۰	۰/۹۵۰
	(۲) مسؤولیت‌پذیری	۱۵	۰/۸۸	
	(۳) دلسوزی	۸	۰/۷۹	
	(۴) بخشش و گذشت	۷	۰/۷۹	

جدول ۳: آماره‌های توصیفی مربوط به متغیر شهروندی بوم‌شناختی و ابعاد آن

وضعیت پاسخگویان	میانگین	دامنه تغییرات	تعداد سؤال	ابعاد شهروندی بوم‌شناختی
تا حدودی زیاد - زیاد	۲۳۱/۵۸	۱۶۰-۲۸۳	۴۹	شهروندی بوم‌شناختی
زیاد	۴۹/۱۳	۱۴-۶۰	۱۰	(۱) احساس تعلق بوم‌شناختی
تا حدودی زیاد	۲۵/۴۶	۶-۳۶	۶	(۲) نگرش بوم‌شناختی
تا حدودی زیاد - زیاد	۲۲/۴۷	۸-۳۰	۵	(۳) آگاهی بوم‌شناختی
تا حدودی کم	۱۰/۲۰	۳-۱۸	۳	(۴) عضویت در انجمن‌های زیست‌محیطی
زیاد - خیلی زیاد	۲۱/۲۲	۷-۲۴	۴	(۵) باورهای زیست‌محیطی
زیاد	۱۵/۴۲	۴-۱۸	۳	(۶) رفتارهای زیست‌محیطی شخصی
تا حدودی زیاد - زیاد	۱۳/۱۴	۳-۱۸	۳	(۷) بازیافت و حفاظت منابع
زیاد	۲۰/۳۴	۸-۲۴	۴	(۸) دانش بوم‌شناختی
زیاد	۱۵/۷۲	۵-۱۸	۳	(۹) معرفت بوم‌شناختی
زیاد	۲۵/۷۰	۹-۳۰	۵	(۱۰) ارزش‌های زیست‌محیطی
تا حدودی زیاد	۱۲/۶۷	۴-۱۸	۳	(۱۱) پیوستگی با محیط زیست

جدول ۴: آماره‌های توصیفی مربوط به متغیر هوش اخلاقی و ابعاد آن

ابعاد هوش اخلاقی	تعداد سؤال	دامنه تغییرات	میانگین	وضعیت پاسخگویان
هوش اخلاقی	۴۰	۶۱-۱۹۸	۱۴۴/۲۲	بالاتر از حد متوسط
صداقت و درستکاری	۱۶	۱۸-۸۰	۵۸/۴۳	بعضی اوقات - بیشتر مواقع
مسئولیت‌پذیری	۱۲	۱۷-۶۰	۴۲/۸۱	بعضی اوقات - بیشتر مواقع
دلسوزی	۴	۴-۲۰	۱۴/۷۳	بعضی اوقات - بیشتر مواقع
بخشش و گذشت	۸	۱۰-۴۰	۲۸/۰۰	بعضی اوقات - بیشتر مواقع

جدول ۵: نتایج آزمون همبستگی پیرسون هوش معنوی و ابعاد آن با شهروندی بوم‌شناختی

متغیر	هوش اخلاقی	صداقت و درستکاری	مسئولیت‌پذیری	دلسوزی	گذشت و بخشش	شهروندی بوم‌شناختی
همبستگی پیرسون	۰/۳۸۶	۰/۳۲۷	۰/۳۸۴	۰/۳۳۸	۰/۲۶۸	
سطح معنی‌داری	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۳۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	
تعداد مشاهدات	۳۸۵	۴۳۱	۴۳۹	۴۶۲	۴۵۷	

جدول ۶: نتایج تحلیل رگرسیون چندمتغیره شهروندی بوم‌شناختی

P-Value	t	β	b	متغیر	۰/۵۰۸	ضریب همبستگی چندگانه
۰/۰۰۰	۲۸/۱۷۸	—	۱۶۶/۹۳۵	مقدار ثابت	۰/۲۵۸	ضریب تبیین
۰/۰۰۰	۵/۰۴۷	۰/۲۹۴	۰/۸۵۰	مسئولیت‌پذیری	۰/۲۵۴	ضریب تبیین تصیح‌شده
۰/۰۰۰	۴/۶۱۲	۰/۲۶۸	۱/۸۹۸	دلسوزی	۱/۶۷۹	کمیت دوربین واتسون
۰/۱۶۴	۱/۳۹۵	۰/۰۹۸	—	صداقت و درستکاری	۶۳/۳۶۸	کمیت F
۰/۳۵۰	-۰/۹۳۶	-۰/۰۵۹	—	بخشش و گذشت	۰/۰۰۰	سطح معنی‌داری

References

1. Dunlap RE, Jones RE. Environmental Concern: Conceptual and Measurement Issues' In. Edited by Riley E Dunlap and William Michelson. Handbook of Environmental Sociology, London: Greenwood Press; 2002. p.482-524.
2. Sutton Philip W. The Environment: A Sociological Introduction. Translated by Sadeqh Salehi. 1st ed. Tehran: SAMT pub; 2013. p.143. [Persian]
3. Barrow Christopher J. Environmental Management: Principle and Practices. Translated by Androudi Merhrdad. Tehran: Kongoreh Publication; 2001. p.33. [Persian]
4. Hannigan J. Environmental Sociology. Translated by Mussa Anbari, Anvar Mohammadi and Milad Rostami. 1st ed. Tehran: University of Tehran Press; 2013. p.25. [Persian]
5. Stevenson N. Cultural Citizenship Cosmopolitan Questions. Translated by Afshin Khakbaz. 1st ed. Tehran: Tisa Publication; 2014. p.161. [Persian]
6. Kelly Jennifer R, Abel Troy D. Fostering Ecological Citizenship: The Case of Environmental Service-Learning in Costa Rica. International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning 2012; 6(2): 1-19.
7. Jagers Sverker C, Martinsson J. The Value of Citizenship, Ecological Citizens and Pro-Environmental Behavior. 2010; Available at: http://www.pol.gu.se/.../1316088_jagers_martinsson
8. Benson J. Environmental Ethics: An introduction with readings. Translated by Mohammad-Mehdi Rostami Shahroudi. Tehran: Organization of Environment Publication; 2003. p.259-294. [Persian]
9. Ehrlich PR. Human nature, nature conservation and environmental ethics. Bioscience 2002; 52(1): 31-43.
10. Abedi Sarvestani A, Shah Vali M, Mohaghegh Damad SM. Essence and Outlooks of Environmental Ethics with Emphasis on Islamic Perspective. Quarterly Ethics in Science & Technology 2007; 2(1-2): 59-72. [Persian]
11. Salehi S, Imamgoli L. Experimental Examination of Relationship between Knowledge and environmental behavior (A study of urban and rural areas of Sanadaj City). Social Problems of Iran (Journal of Kharazmi University) 2012; 3(1): 121-147. [Persian]

12. Castells M. The rise of the network society. Translated by Hasan Chavoshian. 4th ed. Tehran: Tarh-E-No Publication; 2005. Vol.2 p.148. [Persian]
13. Hashemi Dizaj Y. Urban Ecology. 2014; Available at: http://www.eardabil.ir/_.../_20140104_13. [Persian]
14. Erlhoff MB, Marshall T. Design Dictionary, perspectives on Design Terminology, Basel, Boston. Berlin: Birkhauser; 2008. p.22.
15. Salehi S, Imamgoli L. Investigating the Impact of Social Capital on Environmental Behaviors (The case of Kurdistan Province). *Sociology of Iran Journal* 2012; 13(4): 90-115. [Persian]
16. Nargesian A. Citizenship Studies: A Citizen Oriented Approach to Public Administration. 1st ed. Tehran: University of Tehran Press; 2014. p.4-5. [Persian]
17. Delanty G. Theorizing citizenship in global age, in globalization and citizenship. Translated by Wayne Hudson, Steven Slaughter, Taylor Routledge and Francis group; 2007. p.23.
18. Berkowitz A, Ford M, Brewer C. A framework for integrating ecological literacy. Civics literacy and environmental citizenship in environmental education; 2004. Available at: http://www.bioed.org/pubs/EE_chapter_berkowitz_et_al.pdf
19. Salehi S, Pazoukinejad Z. Social Analysis of the role of Environmental Citizenship in Tackling with Effects of Climate Change. *Sociological studies of urban quarterly* 2014; 4(11): 127-148. [Persian]
20. Dobson A. Environmental citizenship: Towards sustainable development. *Sustainable Development* 2007; 15: 276-285.
21. Nally Mary JV. Citizen Sprouts: Exploring the Relationship between Participation in Community Gardens and Ecological Citizenship, M. Sc. Thesis for the College of Arts and Sciences of Ohio University; 2010. p.6.
22. Lennik D, Kiel F. Moral Intelligence. Translated by Ali-Mohammad Goodarzi Rasa. 1st ed. Institution of cultural services; 2012. p.24. [Persian]
23. Brennan A, Yeuk-Sze L. Environmental ethics. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*; 2002. Available at: <http://www.plato.stanford.edu>.

24. Naess A. The shallow and the deep, long-range ecological movement. *Environmental Ethics: Reading in Theory and Application*, London: Thomson Learning; 2001. p.147-149.
25. Mokhtari Malekabadi R, Abdollahi A, Sadegi HA. Analyze and Recognition of urban Environmental Behaviors (The case of Isfahan City in 2012). *Journal of research and urban planning* 2014; 5(18): 1-20. [Persian]
26. Hosseinnejad F. Investigating the social factors related with environmental life style in Tabriz, Ph.D. Dissertation at university of Tabriz, law and social science faculty; 2013. p.1. [Persian]
27. Smith Mark J. *Ecologism: Towards ecological citizenship*. Minneapolis: University of Minnesota Press; 1998. p.27.
28. Mead ME. Promoting Lasting Ecological Citizenship among College Students, Master of Art Thesis in Environmental Policy Design, Lehigh University; 2013. Available in <http://preserve.lehigh.edu/etd>
29. Borba M. *Building moral intelligence: the seven essential virtues the teach kids to do the right thing*. Translated by Firoozeh Kavousi. 2nd ed. Tehran: Rosh Publication; 2012. p.26. [Persian]